

ТЕОРИЈА КОНВЕРГЕНЦИЈЕ И МОГУЋНОСТ "ТРЕЋЕГ ПУТА"

CONVERGENCE THEORY AND THE POSSIBILITY OF A "THIRD WAY"

Предраг Јовановић Гавриловић*

Резиме

Двадесети век је обележен надметањем између два економска и политичка система: капиталистичког и социјалистичког. Није тешко закључити да и један и други систем имају како својих добрих, тако и лоших страна.

Почетком шездесетих година прошлог века појавила се теорија о конвергенцији система, чији је аутор Јан Тинберген касније постао први добитник Нобелове награде за економију.

Суштина теорије је да ће временом доћи до приближавања два система. Ова теорија је имала, и има, својих присталица и противника. Све до пада Берлинског зида, до извесне конвергенције је, ипак, долазило. Потом је наступио краћи период у којем је капитализам представљан као беспоговорно коначно решење за уређење људског друштва. Успеси Кине у реформисању свог система и економска криза која је захватила свет потврдиле су потребу изградње другачијег, бољег економског, политичког и друштвеног система.

* Др Предраг Јовановић Гавриловић, професор у пензији, Економски факултет у Београду

Кључне речи: теорија конвергенције, Јан Тинберген, капитализам, социјализам

Summary

The twentieth century is characterized by competition between two economic and political systems: the capitalist and socialist. It is not difficult to conclude that both systems have as their good, and bad sides.

In the early sixties, there appeared a theory on the convergence of systems, the author of which was Jan Tinbergen who later became the first winner of the Nobel Prize for economics.

The essence of the theory is that a gradual convergence of the two systems would come. This theory has had supporters and opponents. Until the fall of the Berlin Wall, a certain degree of convergence, however, had occurred. After that came a short period in which capitalism was presented as the indisputable historical final solution for the organization of human society.

Achievements of China in reforming its system and the current economic crisis, confirmed the necessity of building a different, better economic, political and social system.

Key words: convergence theory, Jan Tinbergen, capitalism, socialism

Увод

Почетком шездесетих година прошлог века, Јан Тинберген, холандски економиста који је касније постао први нобеловац у области економије, формулисао је теорију о конвергенцији система. Суштина те теорије је да ће кроз време долазити до приближавања капиталистичког и социјалистичког економског система тиме што ће капиталистички прихватати неке елементе социјалистичког, а социјалистички неке елементе капиталистичког економског система.

После пола века од појаве ове теорије и бројних расправа које је она изазвала, после бурних промена у свету током последњих двадесетак година, могу се поставити питања: како се данас може оценити та теорија, како је изгледао процес конвергенције до пада Берлинског зида, шта се дешавало и дешава после тога, како садашња економска криза утиче на конвергенцију?

Да ли је могућ "трећи пут", који подразумева конституисање економског система који би укључивао све добре стране како капиталистичког, тако и социјалистичког економског система, а са што мање њихових недостатака?

1. Теорија конвергенције

Јан Тинберген (1903-1994) је у једном чланку из 1961. године, изнео став да различите промене које се дешавају у два система – капиталистичком и социјалистичком - доводе до тога да један на други све више утичу и да ће коначно два система ићи ка оптималној мешавини слободног тржишта и "командних елемената".

Термин конвергенција позајмљен је из природних наука. У биологији он означава спајање или развој сличних карактеристика различитих група организама, као последица сличности услова у којима живе.

Теорија конвергенције заснива се на овим оценама:

- Модерна технологија у високо индустријализованим друштвима подразумева постојање великих корпорација којима не управљају власници капитала, већ професионални менаџери и технократе. Под њиховом контролом, корпорације се понашају другачије од традиционалних капиталистичких предузећа; оне имају могућност да контролишу тржиште и траже од владе извештајан степен планирања. Укупно стање у капиталистичком систему одређују менаџери, док приватни власници, појединачни предузетници и снаге слободне тржишне конкуренције губе моћ утицаја на пословну климу. То приближава капитализам социјализму.
- Расте значај планирања у тржишним привредама, чему су допринела нова знања и технике планирања.
- Класичан систем централног планирања у социјалистичким земљама показао је своје недостатке на вишим нивоима развијености. Због тога је потребно применити неке технике планирања које се користе на Западу¹, с једне стране и, с друге стране, дозволити у већој мери деловање тржишта на привредне токове.
- Ширење јавног сектора у односу на приватни је карактеристика модерног капитализма. То подразумева пораст јавне контроле тржишта.

2. Приближавање капитализма социјализму

У трећој тачки овог рада, чији је наслов *Приближавање социјализма капитализму*, биће речи и о томе шта је, заправо, социјализам. О томе, пак, шта је капитализам, као да не треба писати јер су његове одреднице углавном познате. Основна обележја овог система су: приватна својина,

¹ Convergence Theories and Ownership of Property, Kenzo Kiga - Toward Liberty: Essays in Honor of Ludwig von Mises, vol. 1

слободно деловање тржишта, вишепартијски политички систем и још нешто.

Но, и кроз време и кроз простор, имамо различите типове капитализма. Овај данашњи не личи много на онај од пре два века. Капитализам у САД, Јапану или Шведској међусобно се разликује у знатној мери, а да и не говоримо о томе да "нови" капитализам у Бугарској, Пољској или Румунији веома мало личе на један капитализам Шведске. Чак би имало смисла говорити и о потреби конвергенције између тих различитих капитализама.

Као једно од важних подручја где се испољава тенденција конвергенције између капитализма и социјализма, наводи се израстање великих корпорација у земљама Запада. Ту тезу је посебно истицао Галбрајт у својој књизи из 1967. године *Нова индустријска држава*. Тим великим предузећима не управљају власници, већ менаџери. Они, према заступницима ове тезе, не воде много рачуна о интересима самих власника (који су оличени у великом броју акционара), већ о развоју самог предузећа и могућностима да успехе припишу свом знању и менаџерским способностима, да тиме обезбеде и личну промоцију и, наравно, веће награде. Ове корпорације више утичу на тржиште него што се том тржишту прилагођавају. Уз то, због значаја предузећа којима управљају, имају велики утицај и на креаторе економске политике и уклапају се у планове (макар да се тако и не зову) развоја националне привреде. Велике корпорације у капиталистичким земљама, по начину управљања, циљевима и везама са сопственом владом, почињу сви више да личе на велика предузећа у социјалистичким земљама. "Модерна технологија води планирању и укидању тржишног механизма", каже Галбрајт. Но, Галбрајт, ипак, мисли на планирање у оквиру корпорације, за разлику од Тинбергена који подразумева планирање на макро нивоу.

Тачно је да је у савременом капитализму дошло до значајног одвајања функције управљања од власништва. Ипак, може се рећи да је пренаглашена самосталност менаџера у вођењу предузећа. Јесте да је у случају великих корпорација власништво, по правилу, распршено на велики број акционара и да управа може у извесној мери да њима манипулише, али су власници, ипак, они који доносе коначне одлуке.

Све се више планира и у капитализму, није то нешто што карактерише само социјалистичке привреде – наводе заговорници теорије конвергенције. Да, планира се, мада је то планирање другачије од оног у социјализму. У ранијим фазама развоја социјалистичких привредних система био је доминантан свеобухватан директиван план. У капиталистичким земљама имамо разне облике планирања. По правилу, реч је о тзв. индикативном планирању. Држава дефинише циљеве у области привреде које жели да оствари у наредном периоду, што представља важну основу за доноше-

ње пословних одлука на микро нивоу. Да би остварила постављене циљеве, држава настоји да одговарајућим инструментима економске политике усмери, подстакне привредне субјекте да допринесу остварењу циљева. То се може постићи диференцираним пореским и царинским стопама, субвенцијама, премијама, усмеравањем буџетских средстава у истраживање и развој, али и директним инвестиционим улагањима, посебно у објекте инфраструктуре.

Економска улога државе, мешање државе у привредни живот, не почиње, наравно, са Кејнзовим и Рузвелтовим "њу дилом" (*new deal*). И меркантилисти, и фритрейдисти, и протекционисти - сви су се на свој начин залагали за мешање државе у привредни живот. Циљ је био углавном исти, инструменти су се мењали.

Економски успон Јапана после Другог светског рата у великој мери је остварен деловањем чувеног *MITI* (*Ministry of International Trade and Industry*). Ова моћна агенција јапанске владе не само да је подстицала извоз, већ је бринула о развоју индустрије која треба до обезбеди производњу за извоз. То је чинила разним подстицајним мерама, али и директним инвестирањем у поједине секторе. *MITI* је био архитекта индустријске политике у Јапану. Године 2001. проширена је област деловања ове агенције и промењено име у *METI* (*Ministry of Economy, Trade and Industry*).

У Великој Британији су не само лабуристи, већ и неки конзервативци (као Харолд Макмилан, који је био и председник владе) били заговорници тзв. мешовите привреде, у којој би значајну улогу имао јавни сектор. Економисти *Ludwig von Mises* и *Friederich von Hayek* критиковали су овај концепт говорећи да је то што се зове мешовита привреда заправо пут у социјализам.

У Француској је после Другог светског рата била основана Генерална комисија за план (*Commission general du plan*). Циљ је био да се унапред идентификују несташице, вишкови понуде, уска грла. Де Гол, председник Француске, залагао се за јак директан утицај државе на привредни живот, што је названо дириџизмом (*dirigisme*). Управо оваквој економској политици приписују се заслуге за тзв. "тридесет величанствених година" привредног раста. У Западној Немачкој се говорило о потреби изградње "социјалне тржишне привреде".

Тенденције конвергенције можемо уочити и у концептима *државни капитализам*, *капитализам без капиталиста*, што је посебно карактеристично за Шведску.

Елементи за тезу о конвергенцији система налазе се и у јачању јавног сектора у капиталистичким државама. *New Deal* и јавни радови требало је да извуку америчку привреду из велике економске кризе тридесетих година прошлог века баш кроз огромно ангажовање државе. Међу мерама су

биле и: државне гаранције за депозите и штедњу, регулација пословања на берзама, субвенције фармерима, право радника да преко синдиката буду заступљени у управама предузећа. Има, додуше, и мишљења да су то били безуспешни покушаји, а да је америчку привреду из кризе извукао баш Други светски рат. Неки чак кажу да је тај рат за Рузвелтову владу био бојји дар са неба.² Влада САД је за плаћање робе и услуга 1939. године потрошила 11 милијарди долара, а 1945. чак 117 милијарди. Данас у САД више од четвртине вредности друштвеног производа прераспоређује се преко буџета. Сви аеродроми су у државној својини, мада су авиокомпаније приватне.

У капиталистичким земљама јавни и приватни сектор су међузависни, морају уважавати интересе друге стране. Јавни сектор се у доброј мери финансира од пореза које плаћа приватни сектор, а услови за пословање приватног сектора у извесној мери зависе од успешности рада јавног сектора. Критичари теорије конвергенције са Запада кажу да таква веза два сектора не постоји у социјалистичким централно-планским привредама.

Како због притиска сопствених грађана, тако и због онога што је било обезбеђено у социјалистичким земљама, и у капиталистичким земљама је јачала мрежа социјалне заштите: помоћ сиромашним и незапосленим, здравствена заштита и сл. Додуше, у неким земљама више (као у Шведској), у другим мање. Трошкови социјалне заштите у земљама OECD (пензије, брига о старима, здравствена заштита, брига о деци, помоћ незапосленима) повећани су са 16% друштвеног производа (GDP), у 1980. годни, на 21%, у 2005. Највећи део одлази на пензије (7% GDP) и за здравство (6%). Предњаче Белгија, Немачка и Француска, где се за социјална давања издваја и преко 30% друштвеног производа.³

О ограничавању утицаја тржишта у капиталистичким земљама сведоче и друге чињенице. Вредност долара према злату вештачки је одржавана на истом нивоу читавих 37 година, од 1934-1971. За субвенције у пољопривреди из буџета ондашње Европске економске заједнице издвајано је преко 80% буџета, а и данас је тај трошак око 45% буџета Европске уније. Измишљена је и нова врста царина за пољопривредне производе – тзв. прелевмани. Не утврђује се царинска стопа, већ увозна дажбина износи

² Интересантне су и тезе да је био и трећи светски рат – против комунизма, а потом и четврти – за демократију и против тероризма. Кажу, чак, да је онај трећи био тежи од рата против Хитлера због идеологије којом су били заражени милиони људи. Баш свашта неким историчарима пада на памет!

³ Adema, W. and M. Ladaïque (2009), "How Expensive is the Welfare State? Gross and Net Indicators in the OECD Social Expenditure Database (SOCX)", OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 92 - www.oecd.org/els/social/expenditure;

онолико колико је потребно да се увозна цена доведе на ниво цена утврђен договором о аграрној политици.

3. Приближавање социјализма капитализму

Ако смо рекли на почетку претходне тачке овог рада да се углавном зна шта значи капитализам, са дефинисањем социјализма ствари стоје мало (или много) теже. Сами термини *социјализам* и *социјалиста* први пут су се у писаној форми појавили у Италији 1803. године. Идеје о социјализму настале су као реакција на тада владајућу доктрину и политику лесефера,⁴ што је подразумевало да држава не треба да уређује привредни живот, већ треба пустити да се ствари одвијају саме по себи и да је то најбоље - како за појединца, тако и за свет.

Идеје о потреби изградње бољег друштва јачале су највише у Француској под утицајем Сен-Симона (*Claud Henri Saint-Simon*) и Шарла Фуријеа (*Charles Fourier*), а у Енглеској под утицајем Роберта Овена (*Robert Owen*). Они се сматрају творцима идеје о типу социјализма који је касније добио епитет *утопијски*. Друштвени интерес се ставља изнад појединачних, добро људско делање подразумева бригу о општем благостању, што је неспојиво са друштвеним поретком који се одржава на конкурентској борби појединаца да би обезбедили егзистенцију.

Социјализам као политичка доктрина развија се од средине XIX века. Комунистички манифест је објављен бурне, револуционарне 1848. године, али ови догађаји нису међусобно повезани. Маркс и Енгелс уместо назива *социјализам*, користе термин *комунизам*. Назив комунизам, објашњава Енгелс, користи се да би се створила дистанца у односу на дотадашње идеје о социјализму, које су биле утопистичке; назив комунизам у себи садржи и борбеност, класну борбу и материјалистички поглед на развој људског друштва, за разлику од утопистичког/ идеалистичког.

За разлику од утопистичког социјализма, овај за који су се залагали марксисти, назван је научним. Уместо хегемоније буржоазије и капитала, треба створити хегемонију пролетера; ово се касније преобразило у диктатуру пролетаријата. Крајњи циљ је стварање бескласног друштва.

Деветнаести век је век либерализма, али су јачале и социјалистичке идеје у виду реформиста, марксиста, анархиста, синдикалиста. Марксисти су били најутицајнији, нарочито после 1889. године када је основана Друга интернационала. Јачању марксистичких идеја допринела је и тзв. друга

⁴ Овај назив потиче од пароле коју је 1758. године лансирао француски енциклопедиста Гурно (*Vincent de Gournay*): *Laissez faire, laissez passer, le monde va de lui meme!*

технолошка револуција током последње две деценије XIX века. Расте број радника у индустрији, увећава се број становника у градовима, радници се описмењавају па су им доступне књиге, брошуре, памфлети, штампа. Марксизам је био утицајнији у земљама у којима је била развијенија индустрија (Француска, Немачка, Белгија), док су у Шпанији и Италији били јаки анархисти. У Русији, пак, марксизам се шири тек почетком XX века. Значи, идеје социјализама родиле су се у западним капиталистичким земљама, не у Москви и Пекингу.

Прва земља у којој је успостављен социјалистички систем била је Русија, односно нешто касније формиран СССР. Није прилика да се у овом тексту говори о томе у каквим се условима та земља развијала (а и аутор текста није баш квалификован за тако нешто). Ипак, поменимо да је земља била неразвијена, да су остали трагови Првог светског и грађанског рата, да је била изложена међународној изолацији и непријатељском ставу многих земаља, наравно, првенствено капиталистичких. А онда је дошао и Други светски рат. Ове чињенице треба имати у виду када се оцењују резултати који су остварени у том периоду.

После рата социјалистички систем је успостављен у земљама Источне Европе, а потом и у Кини. И опет неповољни услови за привредни развој.

Све ово наводим да би се схватило у каквим околностима се ове земље развијају, како би се реалније, објективније валоризовали резултати који су остварени. Ово је, заправо, најважније: да би се идеје социјализма у свету учиниле непопуларним, упорно се као пример реализације тих идеја наводи оно што је остварено у земљама тзв. реалног социјализма, а да се при том не указује на услове у којима су се те земље развијале, услове који су им у великој мери били, заправо, наметнути. Не треба заборавити да је у дугом периоду вођен тзв. хладни рат између Запада и Истока, који бисмо могли да крстимо и као хладни рат између капитализма и социјализма.

Трка у наоружању била је инструмент економског исцрпљивања Истока. Западни, НАТО пакт је окупао велики број развијених земаља, а источни, Варшавски пакт мали број мање развијених. А требало је одржавати равнотежу војне моћи ради очувања безбедности. Американци су истicali како Совјети за наоружање издвајају 16% свог друштвеног производа, а они само 4%. Ово је требало да значи да је СССР милитантна држава и да САД морају издвајати средства за развој војно-индустријског комплекса (који је својеврсна локомотива развоја). Не, нису заборавили, већ су намерно прећуткивали чињеницу да је оних њихови 4% вишеструко веће од совјетских 16%.

Значи, источни војни блок је био приморан да велика средства издваја да би пратио трку у наоружању, па је мање остајало за повећање животног стандарда становништва. А то је и био циљ Запада.

Као основне одреднице социјализма обично се наводе: централистичко планирање развоја привреде, државна својина и једнопартијски политички систем. Из тога онда проистиче: занемаривање деловања тржишта, спутавање (ако не и потпуно онемогућавање) приватне својине, недовољна демократичност и ограничавање слободе појединаца.

У већини социјалистичких земаља дуго је био на снази систем свеобухватног, директивног и детаљног планирања развоја привреде. И, овај систем је у ранијим фазама развоја дао добре резултате, посебно када је реч о изградњи инфраструктуре и оног што се сврставало у тзв. одељак А (производња средстава за производњу). Међутим, када је реч о производњи добара за широку потрошњу (одељак Б), систем централистичког планирања убрзо је показао своје недостатке. Узалуд је било то што се у неколико петогодишњих планова у СССР истицала потреба повећања производње средстава за широку потрошњу, резултати су били мршави. Ради се о томе да било како добро да је био направљен план, изостајали су импулси тржишта, нису се могле предвидети потребе и укуси потрошача.

У два-три наврата (средином педесетих и средином шездесетих година) у неким социјалистичким земљама Источне Европе, па и у самом СССР, било је покушаја да се спроведу привредне реформе, да се омогући веће деловање тржишта, већа самосталност предузећа, да се отвори простор за приватну иницијативу, да се обезбеде економски стимулациони плаћању радника. Значајнији резултати ових реформи су изостали, првенствено због тога што реформе нису подразумевале промене и у друштвеном и политичком систему.

Југословенски привредни систем уопште није био типичан за социјалистичке земље: брзо је напуштен систем централног планирања, у знатној мери је деловало тржиште, било је простора и за приватну својину, развијао се некакав систем самоуправљања.⁵ Наш пример помињем у овом кон-

⁵ Овде сам намерно ставио овај епитет: **некакав**. То чиним зато што је тај систем подразумевао самоуправљање само у микро ћелијама друштва (у предузећу, па касније чак и само у појединим његовим деловима, ОУР-има и ООУР-има), а на вишим нивоима одлучивања уведен је тзв. делегатски систем (плод Кардељеве небулозне фразе о "демократском плурализму самоуправних интереса") који је, заправо, удаљавао људе од одлучивања о фундаменталним проблемима привреде и друштва. Овај систем је спуштао проблеме и конфликте у те микро ћелије, па се није могло ни уочити да је извор проблема на неком вишем нивоу. То што Пера има малу плату и није добио стан нико други није крив него Мика, који има већу плату и добио је стан. То је намерно направљена фабричка грешка при постављању таквог система самоуправљања. Ја сам и тада помињао потребу изградње самоуправ-

тексту зато што је добра илустрација да и добро замишљена привредна реформа не може да успе уколико се не спроведу и шире друштвене и политичке реформе.

Привредна реформа у Југославији из 1965. године била је одлично конципирана. Она је подразумевала: велику самосталност предузећа у вођењу послова и избору руководства, мале ингеренције политичких тела (партијских комитета) у области привредног живота, економске стимулансе при одређивању плата, реалан девизни курс и либерализацију спољнотрговинског пословања. И целу ову причу износим да бих навео један закључак из књиге "Америчко-југословенски односи после другог светског рата", чији су аутори два Американца (*Yon R. Lempi* и *Rasel O. Priket*), који су много година провели у Београду, и наш професор Љубиша Адамовић. За привредну реформу из 1965. они кажу да је дала добре резултате, па је због тога напуштена. На први поглед, овај закључак изгледа апсурдан, али само на први поглед. Наиме, самосталност предузећа довела је до тога да су се другови из комитета за мало шта питали, радници у успешнијим предузећима имали су знатно веће плате, долази до социјалне диференцијације. Политичарима се ово није свидело, постали су у знатној мери развлашћени. Срећом по њих, дође 1968. година и донесе студентске, а потом и шире друштвене протесте, најпре у Паризу, али убрзо затим и у Београду. Демонстрира се против растућих социјалних неједнакости, студенти су се забарикадирали у просторијама Београдског универзитета и истакли његово ново име: Црвени универзитет Карл Маркс. Међу њима су и неки професори, који су много година касније постали "перјанице" тзв. ДОС-а.

Настала ситуација даје добру прилику да политичари поврате своју моћ и утицај. Директори успешних предузећа проглашени су најпре либералима, што је требало да има некакво негативно значење. Но, пошто либерал заправо означава човека који се залаже за слободу, овим "непријатељима" система се дају нова имена: анархолиберали и техноменаџери. И тако пропаде привредна реформа, а политичари повратише своју моћ. Е, сад нам може бити јасна она констатација да је привредна реформа дала добре резултате, па је због тога напуштена!

Да поновимо: централно планирање могло је да да добре резултате у ранијим фазама развоја социјалистичких привреда, али у каснијим, вишим фазама оно постаје сметња. Стопа раста друштвеног производа у Источној Европи и СССР била је педесетих година прошлог века 10%, ше-

вљања на свим нивоима, а Михаило Марковић је то називао интегралним самоуправљањем.

здесетих 7%, седамдесетих 5%, осамдесетих само 3%, а почетком деведесетих пад од чак 10% годишње.⁶

Заиста, дошло је време за радикалне промене. И то у невреме - када долази до бурних политичких процеса у свету: пад Берлинског зида, нестанак биполарне равнотеже и наметање америчке хегемоније. Ушло се у процес тзв. транзиције.⁷ Нашли су се при руци и амерички саветници који су давали рецепте: треба одмах, без одлагања, прећи на тржишну привреду, извршити брзу приватизацију и сл. Потребу за брзином су објашњавали фразом да се река не може прескочити из два скока. Лансирана је једноставна формула: тржиште + приватна својина = благодостање. Још се на леву страну једначине убацују: стране директне инвестиције. И, видели смо резултате.

А у Кини реформе су почеле 1978. године, када још није била "измишљена" транзиција. Отац тих реформи је био Денг Сиао Пинг.⁸ Циљеви тих реформи и средства за њено спровођење веома много личе на оно што се хтело привредном реформом у Југославији 1965. године.⁹ Но, њихове реформе су успеле. Захваљујући високим стопама привредног раста, од 1980. године друштвени производ Кине се сваких 8 година удвостручавао. Данас је Кина по економској снази трећа привреда у свету.

Садашњи председник САД Обама се у предизборној кампањи похвално изразио о кинеском систему планирања: «Њихове луке, њихови возови, њихови аеродроми су много бољи од наших». У извештају америчке агенције *National Intelligence Council "Global Trends 2025: A Transformed World"* се истиче пораст улоге државе у земљама у успону и наводи се Кина као пример успешног економског развоја по моделу који није западни модел лесефера. "Можда Обама види то као модел и за САД. Ако је тако, његови погледи могу бити одраз модерне теорије конвергенције коју је артикулисао нобеловац Јан Тинберген", каже се у једном коментару.¹⁰

⁶ Подаци за раније декаде су ослоњени на публикације Економске комисије УН за Европу (*Economic Survey of Europe*), а два последња податка су из: BIS, *Annual Report 1994*, стр. 51.

⁷ Др Благоје Бабић је једном свом тексту на ову тему дао духовит наслов: Прелаз у транзицији.

⁸ Денг Сиао Пинг је тада имао 74 године. Својим постдипломцима сам тада говорио да је штета што није млађи да би осигурао спровођење реформи. Срећом, он поживе све до своје 92 године, а до тада су реформе већ биле пустиле дубоке корене и дале резултате.

⁹ Можда је имало некаквог утицаја и то што је већи број кинеских економиста својевремено био на студијским боравцима у Београду, а и књиге неких наших аутора су објављене у Кини?

¹⁰ [www.usasurvival.org/docs/Obama NOW.pdf](http://www.usasurvival.org/docs/Obama%20NOW.pdf).

4. Шта јесте, а шта није бит социјализма

У овом делу ћу, уз извесна скраћења али без икаквих измена,¹¹ репродуковати део мог прилога под истим насловом као што је наслов ове тачке. То је излагање на научном скупу "Проблеми савременог социјализма" одржаном 17. и 18. новембра далеке 1988. године,

"Ја ћу најпре навести једну листу елемената који не чине бит социјализма, а потом ћу за неке од њих дати и допунска објашњења.

Битни елементи социјализма нису: диктатура пролетаријата, власт радничке класе, власт комунистичке партије, државна/друштвена својина средстава за производњу, централистичко планирање привреде, конституисање организација удруженог рада, расподела према раду, једнакост; за социјализам није битно да то буде друштво без робне производње, без тржишта, маркетинга, без материјалних стимуланса, без предузетништва и менаџерства.

Од свега наведеног треба узети оно што је потребно и у мери у којој је потребно да би се остваривало оно што социјализам у суштини јесте, оно што треба да буде.

А социјализам јесте: хумано друштво, друштво материјалног благостања, друштво које шири простор за слободу човека, за његов свестрани духовни развој; битна одредница социјализма је и равноправност (не: једнакост), правичност, то је друштво у којем значајно место има солидарност.

...Да ближе објасним неке од наведених ставова.

Зашто би за социјализам било битно да постоје: диктатура пролетаријата, власт радничке класе, власт комунистичке партије? Напредном, хуманом друштву, какво социјалистичко друштво треба да буде, не приличи никаква диктатура...

Одбојност према приватној својини у социјалистичким земљама резултат је Марксовог учења о томе да баш та приватна својина представља основицу за експлоатацију радника и присвајање вишка вредности од стране капиталиста, без рада... Државној/друштвеној својини теба дати предност где год се тај облик својине показује као основица за већу ефикасност и радницима обезбеђује већи износ вишка вредности; тамо где приватна својина показује боље резултате у погледу ефикасности производње и раницима осигурава, и поред интензивније експлоатације од стране власника средстава за производњу, у апсолутном износу већи део вишка вредности – не видим разлог за спутавање приватне својине. Укратко: за социјализам није битно да ли су средства за производњу у ру-

¹¹ Ко не верује, нека погледа зборник "Проблеми савременог социјализма", Универзитет у Крагујевцу, 1989.

кама државе/друштва или у рукама приватника, већ је битно каква је ефикасност употребе тих средстава и каква је расподела користи од те употребе... Кинези би рекли: Није важно да ли је мачка црна или бела, важно је да лови мишеве.

...У социјализму једнакост међу људима нити је могућа нити је пожељна. Но, да одмах додам: равноправност људи спада у битна обележја социјализма. Овде се не ради само о терминолошкој непрецизности. Равноправност подразумева да сви људи имају исте могућности да искажу своје способности, исте могућности да стекну материјална добра, да се афирмишу као друштвено биће. Социјалистичко друштво заправо није социјалистичко ако остваривање равноправности не поставља као важан циљ. Равноправност значи једнаке шансе за све, једнакост у старту.

Међутим, пошто људи по својој природи нису једнаки – једни су више, а други мање способни, талентовани, вредни – они ће остваривати различите резултате, иако су им стартне позиције исте. То је сасвим нормално и мора бити прихватљиво и у социјалистичком друштву. Разлике се, значи, морају појављивати, једнакости неће бити. Социјалистичко друштво треба да помаже слабије чланове, да негује солидарност, али не треба да једнакост свих људи поставља као свој циљ.

Зашто би социјалистичко друштво трабало по дефиницији да буде против тржишта, маркетинга, предузетништва? Где год се тржишни механизам показује као благотворно средство за рационално усмеравање фактора производње, за обезбеђење веће ефикасности, боље снабдевености потрошача – треба га прихватити."

5. "Трећи пут"

Фукујама сматра да је капитализам крај историје, што ће рећи да је то је коначан, најбољи вид организације друштва. После тога иде се само у рај или у пакао. Мени није жао што у рају нећу, ваљда, срести фукујамасте и њима сличне.

С друге стране, Маркс сматра да је приватна својина првобитни грех који је довео до изгона људи из рајског врта.

Присталице и једног и другог става сматрају не само да је конвергенција немогућа, већ и непожељна. За њих су *демократија диктатуре пролетаријата* (додуше, не кажу: демократија у социјализму) и *капитализам без приватне својине* заправо оксиморони. Ова кованица потиче из грчког језика: оксиморон (*oksys* – оштроуман, *moros* – глуп) и означава спој неспојивог.

Против Тинбергенове теорије о конвергенцији система били су и марксисте и тржишни фундаменталисти. Но, било је, а и сада (ваљда) има

оних који виде могућност изградње једног бољег света, без екстрема и искључивости.

У СССР је, крајем шездесетих година, познати физичар и ангажовани интелектуалац Андреј Сахаров изнео став да је једина нада да се оствари светски мир, приближавање између социјалистичког и капиталистичког система. Једном приликом је оценио да развој модерног друштва, како у СССР, тако и у САД има исти ток пораста комплексности структура и индустријског менаџмента и да ће у будућности бити опште социјалне конвергенције. А други совјетски физичар, Пјотр Капица, на конференцији за новинаре у Вашингтону је рекао да два система треба да буду заједно, поредећи ту потребу са играњем шаха на једној табли, не на више њих. Овакве идеје су биле јерес у тадашњем СССР и називане су вулгарним марксизмом.

Када су седамдесетих година социјалистичке земље показивале лошије резултате у привреди, економисти су помало заборавили на конвергенцију. Но, (други) интелектуалци нису. *Alfred Andersch* 1975. године упућује - отворено писмо совјетском књижевнику Константину Симонову и описује конвергенцију као теорију која ће отклонити разлике између два технократска система и довести до стварања једног уједињеног, компјутеризованог хуманог модела.

Као пример конвергенције у ширем друштвеном смислу може се навести широка подршка појединим акцијама и на Западу и на Истоку. Тако се у првој половини осамдесетих година организују демонстрације против НАТО пакта и у Западној и у Источној Немачкој.¹²

Конвергенцију не треба схватити само, и не пре свега, као модел приближавања два система: капиталистичког и социјалистичког. То може значити изградњу система који ће у себи имати све оно што је добро у оба система, а са што мање недостатака који су њима својствени. А то је могуће. То је "трећи пут".

Уместо приче, ево једне шеме која изражава суштину:

¹² У то време, 1985. године аустријски писац леве оријентације *Erich Fried* објавио је следећу песму: *Разговор два велика државника у рају или паклу*

"Можда је требало да останем сликар", рече један.

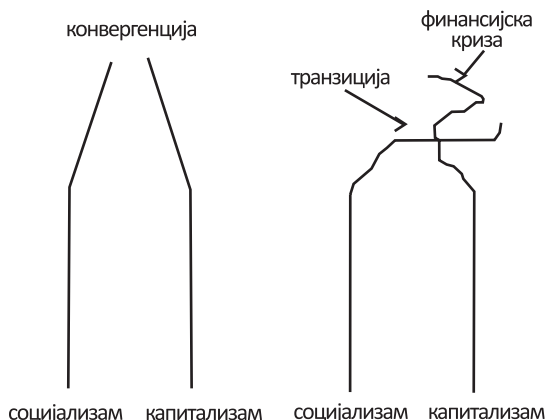
"А ја глумац", рече други.

Уз овај текст, преузет из: Stephen Brockmann, *Literature and German Reunification*, Cambridge University Press, 1999, следи тумачење песме. Нашим читаоцима нису потребна тумачења.

Социјализам, капитализам и "трећи пут"

Обележје	Социјализам	Капитализам	Трећи пут
Својина	државна	приватна	мешовита
Уређење привредног живота	план	тржиште	и план и тржиште
Основни интерес	општи	лични	склад општих и личних
Социјална политика	солидарност - декларативна	егоизам	солидарност
Социјалне разлике	једнакост	диференцијација	равноправност
Политички систем	диктатура пролетаријата	буржоаска демократија	демократија
Временски хоризонт	светла будућност	добра садашњост	средњи рок

Да пробамо и графички да покажемо конвергенцију.

На левој половини слике приказано је како би требало да изгледа конвергенција социјализма и капитализма кроз време, према Тинбергеновој теорији.

На десној половини слике приказано је како се у време тзв. транзиције социјализам, онај у Источној Европи, нагло не примикао савременом капитализму, него отишао у капитализам (можда) XIX века. А капитализам, који је пре тога попримао неке елементе социјализма, почео је да се враћа уназад. Када је пре две године на површину избила криза (чије семе је посејано много раније), капиталистичке земље су преко ноћи посегле за многим мерама које су биле приписиване баш социјалистичким системима.

Кина је током ових тридесет година показала да је могућа паметна и успешна транзиција. Наравно, и тамо има много проблема. Један од крупних који може избити на површину јесу велике регионалне разлике, не са-

мо у нивоу развијености, већ и у могућностима да се неразвијена подручја укључе у савремене токове економског напретка.

Кина није оличење онога зашта су се залагали марксисти. Али, зар је то важно!

Литература

1. Adema, W. and M. Ladaique. "How Expensive is the Welfare State? Gross and Net Indicators in the OECD Social Expenditure Database (SOCX)", OECD Social, Employment and Migration Working, 2009, Papers No. 92 - www.oecd.org/els/social/expenditure;
2. Convegence Theory and the End of Socialism meeting Report, Kennen Institut for Advanced Russian Studies;
3. Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. New York: Free Press, 1992.
4. Galbraith, John Kenneth. The New Industrial State. Boston: Houghton Mifflin, 1967.
5. *Global Trends 2025: A Transformed World*, National Intelligence Council, www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html, November 2008.
6. International Encyclopedia of the Social Sciences
7. Prybyla, Jan S. The Convergence of Western and Communist Economic Systems: A Critical Estimate, *Russian Review*, Vol. 23, No. 1 (Jan., 1964)
8. Tinbergen`s, Jan. "Do Communist and Free Economies Show a Converging Pattern?"
9. Gittings, John. The Changing Face of China. Oxford University Press: Oxford, 2005.
10. *Саболм, Јосип*. Сувремене социо-политичке теорије и идеологије;
11. Јовановић Гавриловић, Предраг. *Шта јесте а шта није бит социјализма*, прилог у зборнику са научног скупа Проблеми савременог социјализма, Универзитет у Крагујевцу, 1989.
12. Lin, Justin Yifu. *Role of globalization after the crisis*, Chiga Daily, 6. januar 2010;
13. Ellman, Michael. *Against convegence*, Cambridge Journal of Economics 1980, 4;
14. Brockmann, Stephen. *Literature and German Reunification*, Cambridge University Press, 1999;